

Utopia - *an ideal state*

B. W. M. A. S.

ЛНБ ім. В. Стефаника

00002387 (К)

Лоубль

Вас. Симеоновъ

Землї

MYRON LOZOWSKI
98 BERESFORD AVE.
TORONTO, ONT. M6S 3B1
CANADA

Ліній скривленій дар
для Лобівської Надії Петрові^ї
Підпісменнику ім. В. Симеоненка
Мирон Лозовський
Моринц - Канада
містому 1. 1992 р.

ДАРУНОК

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

З Е М Л Я

НАРИСИ Й ОПОВІДАННЯ

з ПЕРЕДМОВОЮ д. ЛУКІЯНОВИЧА.

MYRON LOZOWSKIJ
98 BERESFORD AVE.
TORONTO, ONT. M6S 3B1
CANADA

ЛЬВІВ

Заходом і накладом Видавн. Кооп. „Громада“
1926.

2000470

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

ЛНБ ім. В. Сте
АН України
2000470

1900

ЗМІСТ.

	СТОР.
Вона — Земля	1
Марія	9
Дітічна пригода	25
Пістунка	31
Сини	35
Воєнні шкоди	45
<i>Morituri</i>	53
Дід Гриць	61

Коли У.Р.П. оповістила українським селам народини нових ідей, показувала їм нові світи і тяжкий, але простий шлях на верхи, заквітчані правою — тоді молодий Стефаник перебіг усі покутські села, своїм сільським братам стелив під ноги цвіт своїх крилатих слів, свою любов і свої надії; закликав їх туди, де жевріло.

Бо бачив він у селах ті малі діти, що мерзнуть у соломяних будках, як батьки їх обирають панську кукурудзу; і сі, що ростуть у яслах, під столом, або під лавою; і сі, що бігають коло худоби, ноги — одна рана, роса єсть, стерня коле, а воно скоче тай плаче. І сю жінку, що, йдучи на роботу, бере на плечі колиску з хорою дитиною і свічку в пазуху, аби воно без світла не вмерло.

Ніжне Стефаникове серце кервавилося, у його артистичній пам'яті болючими слідами вгризалися жахливі події, голосні та тихі скарги, але в його грудях шуміло й море селянської політичної свідомості, а в його уяві, в його душі щораз виразніше виринали в тіло з кровю й костями вбрані привиди кривд, смутку, болів і надій братів його на селах, бо в душі його вже прозябала поетична творчість, бентежила його ество до глибини, лебединим крилом обіймала, проміннями звізд гладила, та бурею скигліа.

Тоді треба було йти в далекий світ, покинувши синє море, чорні скиби і білий плуг.

Стефаник узяв на дорогу з собою краски розіпнятої на Карпатах веселки, мягкий смуток маминої пісні і мельодію підгірських борів та шуму синього Прута. В свою вразливу, чутливу душу згорнув високу поезію Покуття й поїхав у Krakів, старе історичне місто, що виховало стільки мистців слова,

краски й пісні; де свої родимі цінності перетоплювали, перековували й поглибляли такі славні наші артисти-малярі, як Труш, Новаківський, Жук, Северин, Борачок, Бойчук, аби з новими засобами вернутися на Україну й списувати її божественну красу.

Завітав Стефаник між молоду громаду людей із високими артистичними замислами, великим талантом і хистом саме тоді, як „Млода Польська“ під впливом неоромантизму, символістів, імпресіоністів виявляла найбільше життя й сили. І товаришував він із Трушом, Лепким, Виспянським, Пшибишевським, Орканом, Ридльом; а були се малярі й поети, які з захватом шукали нових доріг для своєї творчості й одні близько, другі ще близче підійшли до неї.

Шукав її й Стефаник. У споминах, у книжках і розмовах, у розспіваній душі своїй.

Та бачивже він і сі тернисті шляхи, якими дорогі, нещасні земляки його з усіх українських сіл збігалися до Krakova. Одні мали йти в столицю над Дунай — шукати правди. Другі, мов птахи без гнізд, мали летіти за море — шукати нової батьківщини.

Стефаник побіг очима своєї поетичної уяви одною, побіг другою стежкою, а тоді відшукав, вибрав, витоптав і вимостиив собі свою власну дорогу тай пішов нею.

Він третій¹⁾ збірці своїх перлин дав символічну назву *Дорога*.

На сій дорозі, що просто з його серця веде під самі звізди, дрімають пропасти, пнуться височенні скали; філюють лани, шумлять гаї, а над усе пишаються чудові квіти. І поміж сі квітки ходить Стефаник, а ніколи не зірве до своїх китиць небарвистої квіточки, не скаже зайвого слова: завсідь він знає, коли припинити свою бесіду, щоб не про-

¹⁾ Синя книжечка, вид. Стеф. См.-Стоцького, Чернівці 1899; Камінний хрест, Золочів 1900; *Дорога*, У. Видавн. Спілка, 1901.

гнати метеликів із квіток, аби не сполосити мрій у читача.

Стефаник виявився великим жрецем краси, бо находити чудові символи та ще кращі образи, в які вбирає свою мисль, свої глибокі, ширі почування і заклинає хибкі, чарівні, сумні й болючі настрої — а він скарб душі, богатство краси находить і там, куди всі ходимо, та нічого не дабачуємо.

Стефаник виявився великим чародієм, бо він так мистецьки малює картину, що завсігди добере живої краски, все поставить на своє місце, у відмінній перспективі: його картина чарує фарбами, світлом, тінями; мова голубить музикою; рисунок пластикою.

Таку силу мав його слово.

Новій збірці своїх чудових малюнків, своїх прекрасних новель він дав горду назву „Мое слово“.

І став тоді мов стомилева верства на весь ріст перед українською громадою, такий високий та дужий, такий новий і свіжий, що його видно було аж поза українськими межами, що навіть чужинці завертали його пісні до себе.

*

Стефаник — призваний і вибраний: малим ішо поцілуvalа його Муза й терпеливо ждала на його пісню, аж перед його двором упаде ясная зоря. І зоря впала і він позбирав її, вона розсвітила й скрасила його робітню.

Сей дивний гість приніс йому щастя відшукати себе всеціло: Стефаник найшов свою ділянку і середовище, вибрав пригожу для себе форму, підібрав засіб художніх способів, аби виповісти всі тремтіння душі, всі привиди уяви, всю глибину чуття, збудувати свій храм: Життя і Мистецтво. На вікнах і дверях його терему розіпняті занавіси, аби не впускали міроти, бо там артист одні слова гострить на кремені своєї душі, другі ломить на ясні, соняшні промінчики і все життя живою красою різьбить свій

камінь, аби покласти його як мертву красу на свої
могилі, де вишня в його головах возьме всі його
болі на свій цвіт.

І виходили з робітні кольоритні картини, ви-
мовні різьби, взористі рисунки, мельодійна пісня,
а все совершеніє. Артист не розвивався, не здіймався,
не мужнів на очах профанів; не блудив і не шукав;
болів народження його творів ніхто не чув і не бачив:
вони вихилялися, як розцвіла рожечка, збуджена
весняним ранком — Стефаник заснів блеском і в ча-
рував.

Усю його творчість знаменує незвичайна про-
стота і се перший рис на його різблленому камені.
Але до неї дійшов він дуже складними дорогами.
З природи він лірик і тому вибрав для своїх опові-
дань форму споминів переказану нашою літератур-
ною традицією (Марко Вовчок, Осип Фед'кович), але
впровадив до неї драматичний елемент: повні сце-
нічних рухів монольоги і діяльоги, а то й режисерські
ретмарки (З міста йдути; Кленові листки). Чи-
сто епічному родові творчості: новелі, стисненій до
об'єму нарисів, лірик одбирав не лише розвій та
філювання акції, але й фабулу; він її тільки легко
зазначував в діяльогах, чи в монольогах. Бо слід фабули,
часто лиш одинока подія, дають йому притоку до
виливу почувань, до малювання настроїв, аби збаг-
нути психічні нетрі. Бо се і єсть його артистична
інтенція, а не реєстрування зовнішніх подій. І в сьому
то виявляється найбільш характеристична прикмета
Стефанікової композиції, що він фабулу, зведену
дорогою синтези до одинокого моменту, викори-
стовує для самих психольогічних студій і трактує її
по малярськи; се друга риса на різблленому камені
Стефаника.

Стефаник має одного бога в двох особах: правду
й красу; для першої держить лінію натуралізму, для
другої виробив досконалу техніку, силу імпресії, еко-

номію слова, ритм і милозвучність фрази; а се третя риса на різьбленому камені. Тай тому то тенденція — і то шляхотна — так природно пливе з Стефаникових творів, як запах рожі з її пишних платків корони; длятого мужик, якого життя Стефаник все і всюди описув — для нього носителем душі, а не етнографічним матеріалом, як для колишніх україnofілів, і не соціольогічним показом, як у суспільників.

Стефаник бачно розглядав своє середовище, аби зворушуватися його терпінням, як тут загреміли гармати й самопали, розблісли пожежі, покотилися буйні голови. І мужик — знаючи, що діє — закопував своїх синів у „цу нашу землю, аби воріг з цего коріння її не виторгав у свій бік“. Мужик дізнався, що Україна — се та мяконька земля, яка дав йому отари, та стада, та стоги і повну хату дітей, а кров її пливе у жилах та кипить у серці сього ж українського мужика й інтелігента. Стефаників мужик із людини робиться ще й патріотом то більше, то менше свідомим; то активним, то пасивним; а разом із сим Стефаникова творчість — *sit venia dicto* — з інтернаціональної по своїй суті робиться національною.

Він новій збірці своїх творів дав глибоко придуману назву — Земля.

Така новість у творчості Стефаника звязана з еволюцією середовища, з якого авторська спостережливість черпала теми. В самій же робітні творець по давному різьбить свій камінь і ломить слова на соняшні промінчики. Ані краски в блеску воєнних огнів не полиняли (тільки прибуло червоної), ані рисунок при воєнних страхіттях не затерся, а гомінке слово перемінилося в стріли та свист куль: у Синах експресія досягає можливих меж сили. У Кленових листках перечився Іван із невидимим ворогом, а тут Максим став на прою з Богом, а в рефлексії ставить свій біль поруч страсти Матери Божої на Оливній горі.¹⁾

¹⁾ Нова фаза творчості В. Стефаника: Л.-Н. В 1926, кн. II.

На корону земського творіння: на гарну жінку мило кждіської хвилі дивитися; дорогим жемчугом тим більше любувшся — чим частіше споглядаєш на нього. І Стефаникові нариси читаєш із насолодою, скільки разів не протягнеться рука по його книжку.

Се прикмета правдивої краси, яка не старіється, не навтімиться, навпаки — притягає...

У Львові, д. 2. лютого 1926.

Денис Лукіянович.

ВОНА — ЗЕМЛЯ

Присвячу памяти моего батька

То як Семен із заходом сонця вернув до дому, то застав на своїм подвіррі пять кованих возів, набитих всіляким добром, ще й колиска на верху була. Коні коло возів добре. А на приспі сиділи старі й молоді, самі незнайомі. То Семен, старий і босий, з черевиками через плечі, сказав:

— Славайсу Христу, люде добре! Відки ви і як вас маю звати?

— Ми буковинські, война вігнала нас із дому; я є Данило, а це коло мене моя жінка Марія, стара вже; а це мої дві невістці з дітьми, та донька, також з дітьми; та хочемо у вас переночувати, як приймете.

— Ночуйте, та будьте гостями. Сяду я коло вас, та побалакаю з вами, а жінка най варит вечерю. Вона в мене друга, молода і годна, як схоче.

— А це в мене перша, уже п'ятдесят років, як за мною, та тепер здурила, та поховаю я її дес на роздорожу, бо розум свій загубила під колесами. Доки ще з фірі виділа наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здоганяли, а як не вздріла вже свого села, то заніміла. Та сидит оттут німа межи внуками...

— Бадю Даниле, не дивуйте! Вона лишила слова свої на вікнах, та на золотих

образах в свої хаті, то вони як пташечки бютси по порожні хаті, як сироти. Молитви щебечут по вуглах, а баба без них німа буде... А підіт ви до великої хати та перед святим Николаєм проведіт єї молитву; може народитси в ні слово.

То оба старі затягнули бабу перед образи й голосно говорили молитву. Та баба мовчала.

— Загубила вона свої слова коло своїх святих тай там їх відшукає.

Знов на приспі.

— Не мое діло питати, але чого ви кованими возами та вороними кіньми та з дітьми молодими землю свою покинули?

— Бадю Семене, на вороні коні та на вози ковані я склав свої діти, аби їх на наругу не подати. Як попа з попадею скували та повезли в гори, як професора взяли в ночі, Бог вість куда, а віта повісили серед села і поклали жовніря, аби хто не поховав, то я відрікся землі тай кров свою наклав на ковані вози, аби ніхто єї не споганив. Царь православний, а ми православні, тай зрада. Це раз; а другий раз — Москаль іде і сонце залягає. І Хина і Сибірь та дикий нарід з цілого світа; старих ріжут, молоді жінки гравтують та цицки відрубують, а малі діти ведут у колію та розкидають по пустих землях у далекім царстві... Та вікна в селі посліпли, а дзвони заніміли. Кара божа спустиласи на нас за гріхи цілого світа. І від тежкої руки

Господа милосердного я пробував кров свою,
діти мої, забрати в мир хрещений.

— Кличут вече^{рі}ти, Даниле, а Бога не
гнівіт своїм нерозумним жалем.

* * *

— Їжте та досєгайте ви, птахи, що
летите, не знати куди. А ми, Даниле, оба
покушаймо цеї гиркої та може старі наші
плечі від землі відвернутси в гору.

Вечеря не була нікому мила, лише оба
діди попивали горівку та також страви не
брали в рот.

— Ідіт ви, діти, спати зі своїми дітьми,
най вам Бог ясні сни намалює, а ми старі
щє побудемо.

— Даниле, кобисте не гнівалиси, то яби
що сказав вам.

— Я розум і гнів лишив на своїм по-
двірю; можете мене і вібити, бо я, видите,
старий птах та без гнізда.

— Старий птах най гнізда старого не
покидає, бо нове збудувати вже не годен.
Бо ліпше, аби єго голова у старім гнізді
застигла, як у яру при чужі дорозі.

— Правда, Семене, правда, за це слово
я вам діекую...

— Та куда ви си вібрали? За панами
і за жидами? Цісарь має для них касу утво-
рену, а вам каса заперта. Як увідете у чужий
язик, у великих студені мури, то доля розфуреє
вас по каміню і лише снитиси вам буде наша

красна земля, а руки закостенілі будуть з не-
памети сіяти на сміх панам, що спацірують,
яру пшиницу по каміню. Бог не прийме вас
до себе з того каміня, але віде перед свої
ворота, як вас убют на ваші землі. Вертай-
тися на свою мнєконьку землю, а там буде
vas Бог благословити і на шибеници...

— Грішний я, Семенку, грішний перед
Богом і перед вами. А то в мене ниви, як
вівці добре годовані, чорні та кучереві. Я за-
раз завертаю вози до схід сонца, аби Бога
не гнівити...

— Наше діло з землею; пустиш єї, то
пропадеш, тримаєш єї, то вона всю силу
з тебе вігортає, вічерпує долонями твою
душу; ти припадаєш до неї, горбишси, вона
з тебе жили вісотує, а за то у тебе отари,
та стада, та стоги. І вона за твою силу дає
тобі повну хату дітей і внуків, що рेगочутси,
як срібні дзвінки, і червоніют, як калина...
Не йди, Даниле, з панаю та з Жидами, не
шукай царя, бо тобі царя не треба; все
якис прийде до мужика, аби податок брати...

— За ваше слово, Семене, най вам Бог
даст усе найліпше; я вертаю до дому, най
си діє Божа воля.

Тай баба Марія заговорила:

— Ідім, Даниле, до дому, ідім.

— Ат сука баба, як вішло на єї, то
зараз заговорила!

— А тепер пиймо на „будьте здорові“;
дай Боже, абим лиху годину перебули, а як

пімремо, аби наші кости зогнивали в наші землі.

І пили оба діди, тай стара баба з ними, та співали. Баба сиділа в середині та кріпко обіймала обох руками та проводила пісні:

Лишень моя мила,
Як голубка сива,
Вона спати не лягає!
Дитину колише,
Дрібне листє пише,
З буйним вітром розмовляє...

Та так вони співали до зорів, а на зорях ковані вози заклекотіли і Данило вертав до дому.

А як сонце сходило, то оба діди прощалися, цілували себе в чорні руки, а червоне сонце кинуло їх тіни через межі, далеко по землі.

МАРІЯ

Присвячую пам'яті Івана Франка

Марія сиділа на приспі й шептала.

— Бодай дівки ніколи на світ не родилися: як суки валяються; одні закопані в землю, а другі по шинках з козаками. І нашо воно родитси на світ Божий? І дурне і пусте, ще і з вінком на голові.

Вона саме закопала свої дві донці в по-тайнничок в льоху, як у селі счинили крик, що йдуть вже свіжі козаки.

Чого toti козаки хочуть, чого шукають? Її стодоли пусті, комора без дверей, порожна, хата — гола, а замки від скринь ржавіють попід ноги. Не хотіла на них у хаті ждати. Облупана, обдерта tota її хата.

Сиділа на приспі і нагадувала все минуле. Сперла голову до стіни, сиве волосся вилискувало до сонця, як чепець із блискучого плуга; чорні очі відсували чоло в гору. Воно морщилося, тікало під залишний чепець від тих великих, нещасних очей, які шукали на дні душі скарбів її цілого життя.

Далеко під горами ревіли гармати, пали села, а чорний дим розтягався змієм по синьому небі і шукав щілин в блакиті, щоби десь там обмитися від крові і спузи.

За її плечима дріжали вікна за кождим гарматним громом. А може там і її сини,

може вже закуталися в білий рантух снігу і кров біжить із них і малює червоні квіти.

Вона їх родила міцних і здорових, як ковбки; чим була грубша, тим більше робила, по кождій дитині була все краща й веселіща; а молока то мала такого, що могла дітей не плекати, а купати. І чоловіка мала дужого й милого, і маєток. ×

То, як бувало жнуть на ниві цілу ніч, як дзвонять до сну дітям серпами, що позаду них понакривані спали, то чого їй тоді було треба, або чого боялася? Хиба, щоб звізда не впала дітям на голову; але вона була жвава така, що і звізду ймилаби на кінчик серпа.

А як нажали копу, то спочивали. Молодий чоловік цілував її, а вона сміхом зганяла з нічлігу птахи. Аж як їх тіни досягали кінця ниви, а місяць заходив, то лягали коло дітей — а рано сонце будило їх разом з дітьми. Вона їх провадила до кернички і сполікувала росу з голов, а найстарший двигав для батька воду в збанятку. Чоловік лишався в полі, а вона йшла з ними до дому: одно на руках, а двоє коло запаски. по дорозі гралася ними, як дівка биндами. Любувала й голубила їх. Хибаж часу жалує? Моцна й здорова, все скоро зробить. Діти росли всі, ні одно не слабувало. Пішли до школи. Ходила за ними по всіх містах, носила на плечах колачі й білі сорочки, ноги ніколи не боліли її. А як у Львові заперли їх до арешту за бунт, то

сіла на колію, а та колія так бігла й летіла до синів, мовби там у машині, напереді горіло її серце. Між тими панями - мамами почула себе перший раз у житті рівною зі всіми панами й тішилася, що сини поставили її в однім ряді з ними. А на вакації зїздилися товариші її синів з усіх усюдів, хата начеб ширшала, двором робилася. Співали, розмовляли, читали книжки ласкаві до простого народу, і нарід до них прилип, коло них цвив: збиралася їх розумом добувати мужицьке право, що пани з давен-давна закопали в палатах. Ішли лавою з хоругвами над собою, і пани їм пропступалися.

А як настала війна, то оба старші зараз зачали збиратися — а й найменший не хотів лишитися. Лагодила їх цілу ніч у дорогу, затикала кулаками рот, аби їх не побудити. А як начало світати, на зорях, як побачила їх, що сплять супокійно, то й сама заспокоїлася. Сіла біля них у головах, гляділа на них тихенько від зорі до сходу сонця і — в той час посивіла.

Вранці чоловік, як побачив, то сказав:

— Твоя голова їх вівчила, нехайже тепер і сивіє.

Відтак супроводжала їх до міста. Що крок ступила, то все надіялася, що котрийсь зі старших обернеться до неї і скаже:

— Мамо, лишаємо тобі найменшого на поміч і потіху.

Але ні один не повернувся, ні один не сказав того слова. Сиві стерні передавали в її душу свій шептіт, шелестіли до вуха.

— Тож вони зrekлися тебе; паничі забули мужичку..

Гірка капелька просякла з її серця і вtroїла її відразу.

В місті зійшлося їх сила, паничі і прості хлопці.

Хоругви й прaporи шелестіли над ними і гримів спів про Україну.

Попід мури мами держали серця в долонях і дули на них, аби не боліли. Як заходило сонце, то прийшли до неї всі три, прийшли попрощатися.

Відвела їх трохи на бік, від людей.

Виймила з рукава ніж і сказала, найменший, Дмитро най лишиться, а ні, то закопає зараз у себе ніж. Сказала се і сейчас зрозуміла, що перетяла тим ножем світ на двоє: на одній половині лишилася сама, а на другій — сини тікають геть від неї... І впала.

Пробудилася аж, як земля дудніла під довгими рядами, що співали січову пісню.

Дмитро був біля неї.

— Біжім, синку, за ними, абим їх здогонила, най мені дурній мужичці простять. Я не знала добре, я невинна, що моя голова здуріла, як tota Україна забирає мені діти...

Бігла, кричала: Іване, Андрію! Всі бігли за тими довгими, рівними рядами синів, падали на коліна й голосили.

Марія прочуняла з півсну-споминів, за-
ломила руки тай кричала.

— Діти мої, сини мої, де ваші кістки
білі? Я піду, позбираю їх і принесу на
плечах до дому!

Чула, що лишилася сама на світі, гля-
нула на небо й зрозуміла, що під тою по-
кришкою сидить сама і що ніколи вже не
вернеться до неї її сини, бо цілий світ здурів:
люде і худоба.

Тікало все, що жило. Ще недавно нікому
доріг не ставало. Діти несли ще меньші діти,
мами несли за ними добуток, одні одних
стручували в провали, ночами ревіли корови,
блеяли вівці, коні розбивали людей і самих
себе.

За сими здурілими людьми горів світ,
немов на те, щоби їм до пекла дорогу пока-
зувати. Всі скакали в ріку, що несла на собі
багряну луну і подобала на мстивий меч,
який простягся здовж землі. Дороги дудніли
й скрипіли, їх мова була страшна і той зойк,
що родився зі скаженої лютости, як жерло
себе залізо і камінь. Здавалося, що земля
скаржиться на ті свої рани.

А як стрінулися над рікою, то гармати
виважували землю з її предвічної постелі.
Хати підлітали вгору, як горючі пивки, люде
закопані в землю скамяніли й не могли під-
вести руки, щоби перехрестити діти, червона
ріка, збивала шум з крові і він, як вінок

кружляв коло голов трупів, які тихенько сунули за водою.

По битві копали гроби, витягали мерців з води.

Поле за кілька днів зродило багато, багато хрестів. І поміж ті хрести попровадили салдати її найменьшого сина за те, що царя називав катом. Казали, що ведуть його на Сибір. Далекоби йти, кров буде течи з хлопячих ніг, сліди червоні... А й старий повіз офіцирів попри ті хрестики і пропав до сего дня.

— Ой, небожєта, лишилиж ви мене саму стерегти з совами ваших пустих хоромів.

— — — — —

Як у Марії в голові спомини з жалем, з розпукою ткали плахту, щоби закрити перед її очима ту прірву в житті, то в ворота, на подвір'я заїхали козаки.

Була лютя, що ніколи не дозволяли їй лишитися в спокою, і казала до них голосно:

— А, вже йдете, рабівники!

— Нічого, матусю, рабувати не будемо в вас, хочемо нагрітися в хаті, пустіть. Душа замерзла в тілі.

Відповіла:

— То йдіт, грійтеси в студені хаті.

— А ви?

— А мене можете отут бити нагайками, а на коханку, як видите, я вже стара.

Один із козаків — молоденький ще був приступив і дуже просив, щоби вона та

увійшла враз з ними в хату; саміж вони не ввійдуть.

— Ми ваші люди — казав — не кацапи ми і не Турки.

— А тому, що ви наші, то рвете тіло нагайками, а другі забирають та вішають людей; мерці гойдаються лісами, аж дика звірь утікає...

— Молоденький козак так довго та гарно просив, що врешті увійшла з ними в хату.

Станула біля порога, а вони позасідали коло стола.

— Продайте нам що-небудь їсти; голодні ми, матусю.

— Щож вам дам їсти? Там, на полиці є хліб; а грошей ваших мені не треба, бо одні даєте, а другі заходите і назад відбрираєте та ще й бєте. Царь ваш такий великий та богатий, та посилає вас без хліба воювати? Станьте на лавку та досягніт з полиці бохоня.

З хлібом стягнув з полиці й образ Шевченка, який був повернений лицем до стіни.

— Хліб бери, а образ віддай мені, то моїх синів. Такі, як ви здоймили його зпід образів, кинули до землі і заставляли мене толочити по нім. Я його сковала в пазуху, а вони кроїли тіло пугами, що й непамятаю, коли пішли з хати.

Вихопила Шевченка з рук, поклада в пазуху.

— Можете мене отут і зарізати, а образа не дам.

Той молоденький козак, що так її гарно просив увійти в хату, приступив до неї, поцілував у руку і сказав.

— Матусенько, яж за свято Шевченка сидів довго в тюрмі. Хибаж ви не дасьте нам образа, щоб ми його привели назад до чести й поставили під образами?

— А хтож ви є? Що за одні? Відкіля приходите? Жидам позволяєте тримати свою віру й письмо, а наше всьо касуєте. Тепер сніг прикрив дорогу, але — колиб не він, то виби виділи, що всіми дорогами, по всему селі розкинені наші книги з читалень. То, що бідний нарід встарав собі на науку для дітей, всьо то пішло під кінці копита.

— Дайте, дайте нам образ.

Поволи витягнула й подала йому, бо й сама стала цікава, що вони з ним будуть діяти.

А вони поставили два хліби, один верх другого, сперли коло них малюнок, виймали вишивані та гаптовані хустки, та довкола прикрашували.

— Лиш дивітси, козаки, чи мило то буде цему образови, як ви єго вберете у рабоване, жидівське плаття.

Та тут же, в тій хвилі зірвався один з них, сивий уже, скинув із себе одіж козацьку: був без сорочки.

— Оде вам, матусю, наш рабунок, що всі ми без сорочок ходимо, хоч могли багато, багато придбати. А оці хустини, що ми

ними Шевченка вбрали, цеж козацькі китайки, матусю. Наділили нас їми жінки наші, наші мами, сестри наші, щоби було чим голову вкрити в полі, щоби ворон очей не клював.

— Марія глянула на них, непевно підступила й сказала.

— Ви відий toti, що мої сини вас любили... Українці...

— Ми самі, один одного ріжем.

Підлізла Марія на грядки, виймila зі скрині сорочку і подала роздягненому.

— Вбирай, це з моого сина; Бог знає, чи верне, чи буде її носити.

Несміло взяв козак сорочку і надягнув.

— Не тратьмо часу, козаки, пошануймо Батька, а хліба будемо їсти по дорозі. Виж знаєте, як ще нам далеко їхати — сказав козацький старшина.

Почали співати.

Забреніли вікна, пісня поміж блеск сонця на склі вийшла на двір, побігла в село.

Жінки почули і ставали коло воріт, відтак коло вікон, а врешті несміливо входили до сіней і до хати.

— Маріє, що це в тебе? Пяні, чи загулюють дівки співанками?

— Ні, це інші, другі...

— Які другі?

— Такі другі, що це наші; мовчи та слухай!

Марія отворила широко очі на козаків, подалася вперед, неначеб хотіла підбігти й не пустити їх спів з хати.

Пісня випростовувала її душу.

Показувала десь на небі ціле її життя. Всі зорі, які від дитини бачила; всю росу, яка падала на її голову і всі подуви вітру, які коли небудь гладили її по лиці.

Виймала отся пісня з її душі, як з чорної скрині все чарівне і ясне і розвертала перед нею — і надивитися вона не могла сама на себе в дивнім свитанні.

Десь там на горах сидить орел, пісня розвіває його крила і подув сих крил гоїть її серце, стирає чорну кров з нього.

Чує, як сини держуться маленькими руками за її рукави, як ростуть з кождим звуком. Чує кожде їх слово коли небудь сказане і кожду розмову за Україну. Всі невиразні і таємні назви випрядуються з волосся звізд, і як пробогате намисто, обіймають її шию.

Блискотять ріки по всій нашій землі іпадають з громом у море — а народ зривається на ноги. На переді її сини і вона з ними йде на тулу Україну, бо вона, тая Україна, плаче й голосить за своїми дітьми; хоче, щоби були всі вкупі.

Те голосіння вплакується в небо; його покров морщиться і роздирається, а пісня стає у Бога коло порога і заносить скаргу...

Як перестали співати, то Марія стала непорушно, як на образі намальована.

З купи жінок, яких багато зійшлося, одна, вже стара, приступила до стола.

— То ви наші? Богу дякувати, що ви вже раз прийшли — говорила.

— Ой, ніхто, небожєта, нас не любить. Кілько переходило війська — всі нас не любят. А кілько вони напсували народу! Аби де було: чи в місті, чи на дорозі, чи вже в своїм таки селі, все чужі і чужі ми і ніхто нам не дає віри.

— Ій, чого ж ви хочете від них? Цеж не наше войсько. Вони такі, як у книжках писано здавна, або мальовано на образах, як вони ще наші були. А тепер вони московські. Де вони годні нам помогти? От, так потихоньки, аби ніхто не чув, то забалакают.

— Ти молода, читати вміш, то знаєш ліпше. Я гадала, що то наші.

— Це навіт не кажіт, бо за це може нам бути велика кара.

Старенька жінка скоро залізла в гурт жінок, що гляділи самою тugoю і дихали розпухою.

Зате молода Катерина станула край самого стола.

— Ода Марія, що ми в неї, дивітси, як задеревіла від вашого співу. Вона банує за синами, що два пішли до наших охітників, а найменьшого взяли Москалі на Сибір! Десто він серед таких, як ви, напастував

вашого царя, що дуже мучит наш народ. А вони лиш хап його — тай пропав. Учені були всі, маєток за ними пішов великий. В селі ні одна мама так не банує за синами.

— Небого, Маріє, небого! — шептали жінки.

— То таки саме перед війною було, як ми сипали могилу отсему Шевченкови, що перед вами на столі. Сипали другі села на памятку — та і ми. Клопіт такий був, бо старі не пускали в день сипати, робота в полі, а ми змовилися і сипали ночами: одні кіньми, другі тачками, інші лиш рискалями. Таку могилу висипали, як дзвінниця. І Марія з трома синами помагала.

— Та що з того, що сипали? Лише біди селови наростили. Москалі прийшли та могилу розкидали, роздоптали, гроший шукали, чи чого, тай за ту могилу і мій Михайло пропав.

— А хочби й на віки пропав ваш Михайло, то люди ніколи його не забудут. Не боявся він Москалів, а сказав їм правду.

— Ви — каже — цілу Україну перерили, як свині, та ще й до нас прийшли рити?

— Добре тобі, Катерино, говорити, а він лишив жінку та діти.

— Тай мій мене лишив з дітьми.

— З вас відий котрийс мусит бути письменний. Та напишіт, аби світ знов, як нас Москалі з ярма випрягають. Ми їм ту могилу не зараз забудемо. Як ми її доси-

пали, то світало, роса нас припала і ми по-
сідали довкола, бо ноги боліли. А старший
син Маріїн виліз на сам вершечок тай так
ладно говорив до нас, що з цеї нашої мо-
гили будемо дивитися на велику могилу на
Україні, щоби ми були всі одної мисли. Ди-
вився так дивно, начеб поправді на зорях
бачив Україну. Потім ми повставали і співали
такі пісні, як і ви тепер.

Тут наблизилася Катерина козакові
майже до вуха і шептала:

— Ваші пісні такі самі, як Маріїних
синів. Тому не будіт єї, най їй здаєси, що
це єї сини співають...

ДІТОЧА ПРИГОДА

— Васильку, бери Настю та веди до вуйка; о туди, стежкою попід ліс, ти знаєш. Але тримай за руку лехко, не сіпай, вона маленька; тай не неси, бо ти ще негоден.

Сіла, дуже боліло, і лягла.

— Ніби я знаю, куда вночі єї провадити? Ви вмирайте, а ми будемо коло вас, аж рано підемо.

— Видиш, Насте, куля брінькнула тай убила маму, а ти винна; чого ти ревіла, як той жовнір хотів маму обійтити? Це тобі що вадило? утікалим, а куля свиснула... А тепер вже не будеш мати мами, підеш служити...

— Вже не говорят, вже таки вмерли. Яби тебе міг добре набити тепер, але ти вже сирота. Але що така дівка варта? Як умерла коло нас Іваниха, то єї дівки все голосили: мамко, мамко, де вас шукати, відки вас візирати... А ти не вмієш, а я хлопець і мені не пасує голосити...

— Видиш, як восько пускає світло з тамтого боку, як воду з сита, бликне тай зараз видит, де жовнір та бахне кулев у него, а він зараз лягає, так як мама. Лягай борзо коло мами, бо зараз кулі будут летіти. А чуй, як брінькают...

— А диви, як за Ністром жовніри кулями такими вогневими підкидають, шпуриють, але

високо, високо, а куля горит, горит, а потім гасне. Граються ними, о, яких богато!...

— Ади гармата, гу, гу, гу, але вона в люди не стрілєє, лиш у церкви, або в хати, або в школу.

— Ти гарматиabis на бояласи. Куля в неї така, як я за велика, а колеса як млинські. Але ти нічо не знаєш, ти ще лиш ходити ледви знаєш, то я вмію брикати, як кінь...

— Ховайся за маму, о, знов пускає світло, але біле, біле як рантух, зараз на нас наверне, ади які ми білі, а вже кулі знов свищут. Овва, як мене куля трафит, то я ляжу коло мами тай умру, а ти сама не трафиш до вуйка. Ліпше най тебе куля вбє, бо я трафлю сам і дам знати та вас обое вуйко поховає.

— Вже плачеш, ніби то від кулі болит? Лиш дзенькне та вівертит діру в грудях, а душа тов дучков утече тай по вас. То не так як дома, що слабувш, що горівков натирають...

— Їсти хочу, Богу дікувати! Я шо тобі дам їсти, як нема мами. Най мама дают? Кажи мамі, ану, кажи. А шо, говорят мама? Бери, бери за руку, а рука впаде, а шо, не казав? Дурна дівка, душа з мами пішла, а то вона, душа і говорить і дає хліба і бє...

— Насте, бігме, буду бити, шо я тобі дам їсти? Ти дивися на войну, яка вона файна, а рано аж підемо до вуйка та будемо їсти борщъ... Або чикай, відий мама мают

хліб у пазусі... Цить, є хліб у мами у пазусі, на, їж, це то пажерлива дівка...

— Знов пускає рантух, якийже біленький, як сніг. Йде на нас, о! Насте, а тобі шо? Гого цілий рот кервавий і руки? Куля тебе застрілила? Ой, сарака, Настунька, лягай вже коло мами... шо меш робити...

— Е, то не куля тебе вбила, то хліб замочивси в крові, в мамині пазусі. А то погана дівка, все ёст як свиня, о, замазала лицє і руки кровю... Як я тебе рано буду провадити в село таку закровавлену? Але чикай, я буду йти попри потік з тобов та обмию тебе в такі студені воді, то меш ревіти несвоїми голосами, а я ще й набю.

— Вже си наїла, то лягай коло мами, а я коло тебе, ти в середині, вовк тебе не з'їст, спи, а я буду ще дивитиси на войну тай грійси коло мене...

— А може куля вже і дедю убила на войні, а може ще до ранку і мене вбє і Настю тайби не було нікого, нікого...

Заснув. До білого дня біле, світляне покривало дріжало над ними і заєдно тікало за Дністер.

ПІСТУНКА

Сидить мала пістунка Парася й держить у подолку дитину; кругом ней такі самі пістунки і пістуни. Група виглядає так, якби хто стряс із дерева великих лісниць, які на землі повалялися.

Парася каже, щоби гратися в похорон, і щоби голосити.

— Та чого в похорон? та чого голосити?

— Я вам скажу чого. Я чула, що мої тато в ночі казали, аби ця дитина не находилася в хаті, бо вона не наша дитина, а гусаря московського, то кажут тато до мами, або ти її вбий, або закопай, а я її не хочу. А мама кажут: А як я закопаю живу дитину? — То ти вперед убий, а потім закопай. — Та тому так досвіта я з цев дитинов чекаю на вас, що ви ще спите, бо тато кричут: забирайси мені з цим байстрюком.

Малий Максим, якого гусарі все дуже інтересували, викинув свою дитину з подолка та почав докладно розглядати гусарську дитину.

Він говорить: Це така дитина, як кожда, а твій тато якийс дурний.

— Але як тато гадає душити цу дитину?

— А то штука таке мале душити? Задушит тай поховают.

— Ото твоя мама буде голосити, ай-ай!

— Голосім, але самі дівчата! Хлопці мовчіт, бо ви не голосите.

Дівчата голосять по звичаю жінок, вигін заливається похоронним співом.

А баба Дмитриха кричить ізза воріт:

— Що ви? подуріли дівки з своїм голосінєм? гріх голосити, як нема вмерлого.

— Бабо, ца гусарева дитина має вмерти, її мають задушити, тому не гріх голосити.

Баба хреститься, діти дальше голосять.

СИНИ

Присвячу моюму другові Левкові Бачинському

Старий Максим волочив яру пшеницю кіньми добрими, молодими. Борони літали по землі, як пера. Максим кинув капелюх на рілю, сорочка розіпнялася і впала аж на плечі. Хмара куряви зпід борін засипала його сивий чупер на голові і на грудях. Він галасував, лютився, а люди з сусідних нив говорили до себе:

— Старий пес, все лютий, але молоді коні ще міцно тримає; богатир, із замолоду добре годований, та втратив обох синів і від тогди все кричить і на полі і в селі.

Максим спер коні.

— Старі кости, як стара верба: на вогонь добрі, а з кіньми бігати ні до чого. Як ноги погинаються коло коний, а в данци подаються, то такі ноги, най не кажу, що варт. Лізь, діду, на піч, пора вже прийшла.

То він потряс сивою головою попід чорні, кінські гриви та кричав дальше:

— Та на піч, брьи, я ще годен вілісти, але піч студена, облупана. Образи на стінах почорніли, а світі дивлються на пусту хату, як голодні пси. Стара ціле жите обтикала їх бервінком та васильком та голуби перед ними золотила, аби ласкаві були, аби хата ясна була, аби діти росли. Та хоть їх богато, а всі вони до нічого, світці. Синів нема, стару

запорпав в землю. а ви, боги, мусите вібачити за бервінок — було ліпше дбати... Ану, звіздочолий, поки нам Бог назначив, берімси, броши, до цеї землі.

І ходили вони з одного кінця ниви на другий, затулені курявою, а борони кусали землю, гаркотіли, роздрапували її, аби зернови вчинити мягкое ложе.

— Ти, Босаку, ти не є жаден кінь, ти пес, ти всі плечі мені обгріз, знак на знакови, скусав, а скусав. Не сітай хотъ ти мене, бо так ні жите насіпало, шо ледви на ногах стою. Я тобі досвіта сиплю овес, ще сам нічого не ївши; я тебе вічісую; я тебе старими слозами поливаю, а ти кусаєш. Звіздочолий у мене чоловік: він чорними очима за мнов водит; він мене жылує; він своїв гризов обтирає дідові слізози; а ти поганий, серца не маєш. Ще недавно ти цілий жмут моего волося вірвав і пустив під ноги в гній. Так не належит робити, бо хотъ ти дуже красний кінь, але за це поганий. Жидам тебе не можу продати, але якби прийшов до мене світий Юрій, то бігме, подарувавбим ті, абис з ним ішов змії розбивати; робити землю ти не здатний, бо в тобі спокою нема.

То він слинин пальці, вимивав рану на плечах та присипав порохом.

— Гей, коні, ідім, ідім...

А борони притихали, земля подавалася, розсипувалася, Максимові ноги чули під собою мягкість, ту мягкість, яка дуже рідко

гостить у душі мужика; земля дає йому ту
мягкість і зате він її так любить. І як він
викидав жменею зерно, то приповідав: Коли-
сочку я вам постелив мягеньку, ростіт до
неба.

Максим успокоювався, не кричав уже
та нагло задержав коні.

— Та якого дідька болиш, ти стара
корсо, хрупаєш у кождім замку, кривуле?

То він оглянувся позад себе та побачив
попри борони довгу нитку червоної крові
і сів.

— Скло залізо, маттері твої! тепер
волочи, а ниви недоробленої не лишиш, хиба
си розскочиш у кусні. А ти, небого ниво,
малий спасибіг будеш мати з цеї старої
крові, бо стара кров, як старий гній, ніц
не родит; мені утрата, а тобі ніякого зиску.

Криваючи він випряг коні, повів до
воза та наклав перед них сіна.

— Ти, сонце, не захмурюйси на старого,
шо за борзо робит полудне; старий не має
чим ходити...

Він витяг з торби хліб, солонину та
фляшку і вимивав рану горівкою; потім
відірвав кавалок рукава, завив ногу і за-
вязав мотузом від міха.

— Тепер або боли, або переставай, або
як хочеш, а волочити таки будеш.

Напився горівки, взяв хліб, кусав його
та на ново сердитий вигукував:

— Це хліб? ним лиш коня жидівського
чисати, бо на добрім кони шкіру зідре.
Приходя до мене роєм ті підкъопані¹⁾: Діду,
— кажут — ми вам печі будемо, прати будемо,
запишіт нам поля. — Ці подерті суки гадають,
шо я їм поле тримав? Як умру, то най на
моїм полі чічки ростут та най своїми малень-
кими головами кажут Отченаш за діда.

Зі злости шпурив хлібом далеко на рілю.

— Зуби здрігаються від цего макуха;
пиймо, Максимку, горівки, вона гладко йде...

— Мой, мовчи, не гавкай над мойов
головов; кому взвивси співати? Одему об-
дертому та обгрізеному дідови? Лети собі
гет до неба, скажи свому богови, шо най
не посилає мені дурну птаху з співом, бо
як він такий моцний, най мені пішло моїх
синів. Бо ізза єго волі я лишився сам на
всі землі. Най твій бог співанками мене не
гулит, забирайся!

І він кинув грудкою землі в жайворонка
та жайворонок ще краще почав співати над
його головою і не хотів летіти до Бога.

— Ти, пташку, ти ніц а ніц не розумієш.
Як мій малий Іван вганяв за тобою, аби тебе
ймити; як шукав твого гнізда по межах та
грав на сопівці, то ти тогди, пташко, розумно
робила, шос співала, так треба було робити.
Твій спів і Іванова сопівка ішли низом, а поверх
вас сонце і всі ви сипали божий глас і надо

¹⁾ Підкъопані.

мнов і над блискучими плугами і над всім миром веселим. А крізь сонце Бог, як крізь золоте сито, обсипав нас ясностев і вся земля і всі люди вібліскували золотом. Так то сонце розчynило весну на землі, як у великім кориті...

— А з того корита ми брали колачі, а колачі стояли перед музиками, а молоді в квітках любилися і ішли до слюбу і котиласи весна, як море, як потопа; та тогди, пташко, твій спів спливав в мое серце, як різка вода в новий збанок...

— Ідиж собі, пташко, в ті краї, де ще колачів не забрали, а дітей не порізали.

Обома руками взяв він свою сиву голову тай склонився до землі.

— Стид тобі, сивий волосе, стидайси, що приповідаєш та приспівуєш, як плаксива баба, бо нічо вже тобі на цім світі не поможе...

— Ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені!? Не землю всю, але душу бим продав, абим кровавими ногами зайшов до вашого гробу. Господи, брешут золоті книги по церквах, що ти мав сина, брешут, шо мав! Ти свого воскресив, кажут. А я тобі не кажу: воскреси їх, я тобі кажу: покажи гроби, най я ляжу коло них. Ти видиш цілий світ, але над моїми гробами ти отемнів...

— Най тобі оца сина баня так потріскає, як мое серце...

— Та прийдіт котра до старого; ніби ви їх не обіймали моїх синів та не лягали

в білу постіль? Та вони були, як дуби кучеряві... Та принеси на руках байстрытко, не встидайси, приходи. Дід тобі всі коверці під ноги підкине, а байструкови порубає все полотно найтонше на пелінки. Бо ти ходиш без вінка та плачеш від наруги.

І дід здоймив обі руки вгору й кликав ними до цілого світа:

— Ходи, невісточко, ходи до тата, нам попа не треба!

Голосно заридав, приляг до землі і нею, як хустиною, обтирав сльози і почорнів. Та ще благав дальше:

— Або приходи хоть ти, коханко, без дитини та на твої шиї я вздрю єго руки, а на твоїх губах зачервоніють єго губи, а з твоїх очий, як з глібокої кирниці, я віловю єго очи і сковаю їх в моє серце, як у коробку. Я, як пес, занюхаю єго чупер на твої долоні... Коханко, приходи і ратуй старого.

— Ти ще є на світі, а їх нема жадного, то найдіт дорогу до мене та принесіт вість. Насипте студеної роси на мій сивий волос, бо він мене пече кождий, як розжарений дріт. Моя голова палитси від того вогню.

І рвав з голови сиве волосє та кидав на землю.

— Сиве волосє, пали землю, я не годен вже тебе двигати.

До решти обезсилений приляг до землі і лежав довго мовчки, а потім лагідно розказував:

— Послідний раз прийшов Андрій: він був у мене вчений. Тату, каже, тепер ідемо воювати за Україну. — За яку Україну? — А він підоймив шаблев груду землі тай каже: Оце Україна, а тут — і справив шаблев у груди — отут її кров; землю нашу ідем від ворога відбирати. Дайте мені, каже, білу сорочку, дайте чистої води, абим обмивси тай бувайте здорові. — Як та єго шабля бліснула тай мене засліпила. Сину, кажу, та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і єго на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цу нашу землю, аби воріг з цого коріння її не віторгав у свій бік. — Добре, каже, тату, підемо оба. — Та як це стара вчула, то я зараз видів, що смерть обвиласи коло неї білим рантухом. Я подавси до порога, бом чув, що її очі віпали і покотилися як мертвє камінє по землі. Так мені здавалоси, але світло на її чолі вже погасло...

— А рано вони оба виходили, а стара сперласи на ворота та не говорила, але так здалека дивиласи, як з неба. А як я їх скидав на колії, том казав: Андрію, Іване, взад не йдіт, за мене пам'тайте, бо я сам, ваша мама на воротях умерла...

До самого вечера Максим водив коні по ниві та не кричав уже, геть замовк. Діти, що вівці гнали; люди, що плугами попри нього дзвонили, з ляку не поздоровляли його. Замазаний грязюкою, обдертий, кривий, він неначе западався в землю.

*

Пізним вечером, як Максим пообходив корови та коні та подоїв вівці, увійшов до хати.

— Ти, небого, гет затихла, замертвіла, якби в тебе хто ніж упхав, не годнас слова сказати... Та я в тобі ще розгрібу трохи вогню...

Він зварив кулешу, убрав білу сорочку, повечеряв і затих. Потім прикляк до землі і молився:

— А ти, Мати Божа, будь мойов газдинев; ти з своїм сином по середині, а коло тебе Андрій та Іван по боках... Ти дала сина одного, а я двох.

ВОЄННІ ШКОДИ

Сивий комісар вїздив в село форшпаном і дивувався, що воно ще стоїть чисте і біле.

— Цим мужикам, думав він, і чорт нічого не вдіє, а не то війна; жеруть як свині, та заливаються ромункою. Цікаво, чи підуть і кілько дадуть заробити. Я їх умію поскоботати...

Максим Онищук побачив від своєї хати пана та зараз забіг за вугол, аби скритися.

— Відки Польща тілько тих підпанків набрала! Возимо тай возимо тай перевозити не годні. Ліпше сховаюси, а жінка най каже, що я в млині. Вже мені боком лізе оту саранчу возити.

Старий Куфлюк вийшов аж за ворота, бо не мав коней і не боявся.

— Але годований як пацюк, всі богачі повтікають в хащу, аби не йти на форшпан.

Стара Варвара сказала славайсу і шептала:

— Це якес старе дупло, не буде ландувати ночами з поліцайом та хапати молодиці за підтичку...

Отець парох як лошак побіг до хати, аби комісар його не запримітив.

— Моя пані, лиxo вже знов наднесло якогось урядника в село, припрячте в покою та готовте ліпший обід.

— Вже ті ляшки мають добрий апетит...

Учитель низько поклонився комісареві і сказав „падам до нуг“, бо не боявся, щоби пан комісар загостив до нього.

Коло громадської канцелярії війт з байратом очікували комісаря. Війт каже:

— Люде добрі, я цему не вітримаю, стара від хати відгонит, а діти голюкают, як на пса. Нема спокою ні в день, ні в夜里. Давай їм істи, давай горівки; ходи з ними по селі за бунтівниками; шукай гверів, шукай листів з Відні, розкопуй землю та шукай зради на Польщу. В зимі двері не запираються так, що стара замерзає на печі. Пошукайте собі другого війта, бо я довше не годен цей тягар двигати. От, видите вже іде; бодай єго шлях трафив!

— Війте, а де люде? Яж розказував вам, щоби всі зійшлися коло канцелярії.

— Я через десятників розказав людім приходити, може ще походить.

— Мужик все дурний: як платити, то він хапає книжку зпід сволока, ховає в пазуху та днями вичікує, аби податок заплатити; а як гроши брати, то мужик на печі. Ій, чорт вас бери, менче буду роботи мати, а пенсія одна.

— Прошу пана, вже ми набралися, аж занести не можемо...

— Не перечу вам, газдо, що за Австрії так було, але в нас буде інакше.

— Дай Боже...

— Війте, ідіть ви перші списувати воєнні шкоди; хто не прийде, сам собі буде винен.

- Називаєтесь?
- Михайло Вахнюк.
- Кілько моргів?
- Які там морги, діти розібрали...
- Але кілько ви обробляєте?
- Може десят, може більше, може менче.
- Пишім дванацять.
- Кілько нема.
- То пишім одинацять.
- Та най буде...
- Які шкоди воєнні?
- Та які шкоди, ніби мені хто шкоду верне? пусто говорити і писати...
- Ви того не розумієте, начальнику, Москалів ми під Варшавою збили на винне яблоко, з Відня і Пешту заберемо все золото, і золотом усі шкоди воєнні поплатимо.
- Бог би з вас говорив...
- Тепер ми ваші, а ви наші.
- О, то ще хто знає, як буде.
- Польща буде, а ви, як маєте розум, то наберіть золота від Мадярів, від Німців та від Москалів, тай жите в добрі під Польщею, а своїх бунтівників гоніть з села. Ну, начальнику, яка шкода?
- Та пара коний, та віз ще на початку війни Австріяки взяли, коні з возом тисячу корон. Москалі взяли корову і телицю; за обое рахую вісімсот корон.
- Що ще?
- Ще Мадяри зарабували два пацюки, що варті триста корон.

— І ще що?

— Де я все годен нагадати, тай нашо згадувати лихе; добре, що минуло.

— Ні, все списуйте, ми все заплатимо.

— Та брали подушки, та верені, та ціле сало вхопили, та сани, та дрова зпід хати; де я все то годен збагнути?

— Отже видите, ваша шкода разом, пане Вахнюку, виносить дві тисячі шістьсот золотих корон, а перемініть на марки, то маєте чим жити до кінця віку.

— Ей, пане, Бог ті корони буде рахувати, а марок мені не треба.

— То подаруйте мені цю шкоду, я вам зараз дам тисячу корон

— Що буду дарувати більшим панам від мене.

Байрати так само нерадо списували шкоди, а люде, які вже посходилися, перераховували війтові золоті корони на марки і не одному ставало жаль, що не мав ніякої шкоди. Та як жид Кальман цілу годину диктував свої втрати, не поминаючи найменшої кришки, то мужики загомоніли.

— О, паршивий нарахував аж три тисячі золотих корон, а кривий Дмитро весь маєток єму в себе преховав і дивіт, кілько грошей набере.

— Я в Карпатах їв два місяці сиру бараболю, стратив коні і віз, ледви добивси до дому і пів року відлежьив, та аби я нічого не мав...

Поки говорили, а врешті розбіглися по селі кликати своїків і сусідів, аби не втратили золотих корон. За годину ціле село стояло на вигоні. Комісар так до них сказав:

— Бачу, люде, що ваше село розумне і всі шкоди вам попишу, але піду їсти, бо я голоден.

І разом з війтом та радними пішли до Кальмана, там довго перекушували і повиходили червоні, як раки. Радний Корч уже знав, що комісареві треба румунки, масла, курій та яєць. За те, що людей о цих потребах комісаря повідомить, радний Корч мав дістати відшкодування воєнне найдальше за місяць. І заки пан писав у канцелярії, то жінки до комори комісаря назносили всілякого добра, а чоловіки в рукавах таскали румунку. Поліцай і Корч незабавки також почервоніли, так само їх кревні. Цілій вигін зворушився, звеселився, і любо гуторив аж до опівночі, поки комісар писав шкоду. Радний Корч був того переконання, що курій і яєць забогато для комісаря, а особливо забогато румунки.

В опівночі мужики, як бжоли матку, обступили пана та відпроваджували до Кальмана на вечеру. На зорях висадили комісаря на форшпан, обложили курми, яйцями і румункою і так, бажаючи йому та Миколаєві щасливої дороги, вернули веселі до дому.

У Кальмана лишився лишень Свіц. До сходу сонця гукав п'яній:

— Най тих Москалів шлях трафит, що мене не обробували!

А Николай добрими кіньми, як переїздив через хащу, то на него і комісаря напали парубки, забрали всі дари, а їх попарили. Коням дали по доброму батогові, і аж під містом пан і Николай отямiliся та обтирали кров з лиця: Николай рукавом, а комісар хустинкою.

— А то хами здеморалізовані, а то бидло, вони гадають дістати відшкодування? чорта в зуби!

І так було.

MORITURI

Присвячую Володимирові Дорошенкові

Ще до сходу сонця сходилися вони до голяря Тимка що неділі і свята, аби голитися і підстригати чупер. Приносили з дому то хліб, то солонину, то інший харч, а грошей ніколи. Їх було вже небагато в селі, що держалися Тимка, бо одні повмирали, а другі пропали на війні. Але від трицяти літ вони привикли мати оцей схід і не покидали його.

*

— Кобисте не курили такі тютюни, що я гину від них, та не рзали, як коні, бо я глухну.

— Сиди, Насте, тихо, а глуха — то ти давно.

— Як не глухнути в такім млині, сти-дайтеси, старі пайташі.

— Та чого ви слухаєте музику з беззубого гребіня? — каже Тимко.

— О, якого газду маю, видите ступня! і він ще такий храпливий та сливавий...

— Ти питлюєш язиком, як у млині...

— Тьфу на тебе, старий.

— Вонаби ще хотіла так, як давно, аби її попліскувати по мнекім, але, небого, вибачай, мнекого вже давно нема.

— І це ти таке в неділю говориш, окаяннику, таже сегодні-завтра до дучі маєш забиратиси...

— Най і до дучі, а таки старих бабів не буду плескати.

Регіт, сміх, Настин кашель.

*

— Тимку, бери, мой, кліщі та тягни зуб, та я цеї ночі по стінах дравси.

— Котрий зуб?

— Та на, дивиси.

Василь розняв рот і показав цілий ряд білих зубів.

— Та який дідько з зубами, з твоїми? Зуби такі, що залізо перекусиш.

— А я негоден вітримати.

— Я, небоже, не буду до служби Божої тегнути.

Терпи, як можеш до післі Служби, бо я тепер кров не буду пускати.

— I-i, кілько ти нам крови вже пустив перед Службою з бороди та лица.

— То нехотічи, а це інше.

— Васи, а пробуй горівки.

— Сходили діти ціле село тай нема.

— Нешті румунешті.

— А я зараз найду, але аж на кінци села.

— А кілько нас є?

Порахували.

— Літерку як купиш, тай буде.

Всі шукали грошей, поволи, ніби невдоволені, але раді, що буде забава.

*

— Розробляйте мило, котрі голитеси, а котрі стрижитеси, то сідайте, бо сонце сходить.

— Тимку, небоже, ти тримай вже трафіку з папірками, бо як котрий віде з твоїх рук, то мусит цілу книжечку віліпити, аби кров з него не зійшла.

— Та в тебе, Николо, така тверда борода, що я боршеби дiku свиню віголив та пустив до церкви, ніж тебе.

— Тобі все недогода, а на Юрка нарікаєш, що має мнєкий волос.

— Бо також пустий волос, такий як у дівки межи пахами... Мині вже рука дрожить, я не знаю, як я вас доголю до кінца а як ще котрий з вас вівернете ратиці, то таки не знаю, як его на лаву покласти.

Сонце вже добре зійшло, як Тимкові гості сиділи обліплені паперцями та чекали на горівку.

Микита врешті прийшов з фляшкою і, заки ще обголився, то на столі була горівка і накроєний хліб з чосником.

*

— Пиймо, брьи, бо гони наші короткі! що будемо собі жалувати?

— Та нам коби цеї нехтолиці хто доносив, то щебисмо дубали поволи. Війта вже не кладемо, ради не вібираємо, послів не посилаємо.

— Все перейшло на читальню, там тепер ред.

— От, рєд, дівки перебираються на парубків, парубки на дівок, обіймаються без встиду та сорому, весіля справлеют та берут гроши за білета.

— Така тепер у них настала забава, але вони мають розум, не бійся, молоді, світом бували, Польщі ані-ані не хоти, а панцкі ґрунти хоти розділити.

— Бігме добре, ніц не кажіт, тепер з цев Польщев ніхто негоден вітримати: і маєткове і доходове і ґрутове і від псів і від гноївки... але де що на світі є!

— Та коби могли вібороти! от дай Боже здоровлє, Насте, тай не кричи на нас, бо небого, вжем на розході.

— Та що я вам кажу, дай Боже і вам здоровля, лиш не загрійте голови, як котрих зелених свет: люди йдуть до церкви, село обмаєне, а ви лежите, як дуби під любистком...

— Тогда був гелт, де ті часи?...

Довго ще балакали і Василеві на хорий зуб оставили зо два килішки.

— Та йдіт вже до дому, та коли вас жінки зберуть до церкви, і коли я вімету оте волосє, кінці гриви з білих коней...

І вони виходили з хати зі спеченими обличчами, які сонце довгі роки пражило; воно й тепер зараз увіссалося в них, тай вони його несли до своїх домів.

*

— Зараз буде біда, — казав Никола Максимові.

- Та яка біда, а дітем від тебе зась!
- Та дітем зась, але стара. Вже чікає,
аж очі відивила, аби мене чікати.
- Сам си чіши.
- А дежби вона дала, вона ціпко любить
полюваннє робити в чупрі, та зараз занюхає,
шом пив горівку. Тай казанє: не маєш стиду,
старий, ні від сонца, ні від людей.
- То сковайси дес у стодолі.
- То пропало, вонаби мене з гребенем
шукала до завтра...

ДІД ГРИЦЬ

Я поїхав відвідати моого старого приятеля Гриця. Він давно оглух і тяжко з ним перебалакувати. В руках мав зелену галузку, а коло нього на траві сидів його невеликий внук.

— В добрий час ви приїхали; я переродився на молодого, лиш не знаю, чи на дитину зійду, чи на стару голову стиду наберу. Чую totу музику, як моя стара йшла за мене, дуже бистрі голоси позалітали в уха. До тепер були, як оловом залляті. Мука бути глухому, слова вянут на язиці, а стара лиш посмішковується з мене та пищить, як сойка в самі вуха: А, нема вже як вічів слухати та з престолів самому до них говорити. Мині з жыилю за люцким словом нераз хотілоси дати себе замурувати. Гірко воно, як живе ще тіло обростає коров та стає стовпом.

— Приходиться сидіти в свої душі, як у завалені хаті, де всю розбиті і понівечене. Дес як з мраки, як з мокрого попелу таскати свій розбитий маєток та від спузи обтирати руки. Рідні діти такі, як чужі, я забув, що вони були малими.

— Давно дуже, як нас у місті, самих господарів багато зібралися з Черемша, знад Прута і знад Дністра, як привезли хлопців до

школи. Вони такі тихонькі на міськім ринку, як риба розкидана по дорозі; гинут тікати в зелене поле. Мами сидят на возах, плачут та потихо проклинають наших дорадників, а ми, батьки, радуємося: та доки, кажемо, будемо дурні та панам служити будемо, поки діти не вівчимо, а тоді і панів понагодимо. А гет потім, як діти в школах попідростали, то ми, самі дужі господарі гомоніли коло них як бжоли коло цвіту.

— І той жиль, коли я, як замурований цементом, попав у глибоку пивницу, зробив із мене такого, що зачів забувати то, що мене в житю все радувало. Як я кілька день тому почув у собі нову силу, то Господи, відий все сонце, яке я двигав на собі три покоління, воскресло в мині, всі пшениці, шом вікосив, ще немолочені. Тепер я богач, ще погудую цілу Україну. Всі морози, що підо мнов жили віки, тепер мене кладут на ноги. Іду ніби до дітей, стара напхала в торбу всілячини: і цого їм і того їм, не жалує мене, сідлає як коня. А я замітілями та бурею йду радий, веселий, бо на переді діти, а на заді біла хата.

— А що вони здорові, ростут, вчутси.

— Відпочиваю по дорозі, як дуб міцно закорінований у землі, а галузє під небесами, в школі. Тепер я віджив і щем дужий, похожу ще по своїй дорозі, бо маю доброї, ласкавої душі в собі повну пазуху.

— Гей, як вони всі покінчили школи — toti наші діти, та як пристали до нас, як ми збилися до них до купи! Де, моспане, тут вже шандарям дати раду. Сунемо за дітьми тисячами, моцні та розумні. Свої на переді. Встає Франко з таким ясним чолом, як сонце, спокійно вчит нас, бо він все знає. Приповідає нам, що як кождий з нас посидить у креминалі за мужицьку справу, то вже ніколи нічого боятиси не буде... А Павлик ледве дише, розповідає завзято тонким голосом — гет ніби без надії — про нашу нужду, а там ззаду, від дверей крикликий Трильовський в биндах, як дівка, та все сварит, а молоді через це все блище тиснутси до него. Одно слово: земля по містах дудніла під нами і неоден панцкий вугол утік із свого гнізда.

А як Франко приїхав до мене з молодими ночувати, то жінка, хот як вічів не любила, але не торкотіла на мене в малі хаті, бо виділа, що наші молоді вчені були коло него такі щасливі і ясні, якби він кождому поклав золоте колісце на голову. А я приперси до ясеня в саду тай кажу: Господи, ти звеселив світ свій цими звіздами, а нас бідних мужиків звеселив ти Франком. Будеш мати молитву мою за него щодня.

— А в хат я єму сказав: Мині неписьменному ваше письмо одно за другим сини читають, старе і нове. Коби вам Бог тільки сили дав, абисте відшукали всі наші письма,

з землі, з старих монастирів і ті, що замуровані в панцьких палацах. Та нагадуйте і нас, хоть по трохи. На другий день я віз єго до колї та здивав якогось пана кіньми, як змиями, але я з дороги не звернув і капелюха не здоймив. Небоже дідичу, я ще не такого пана везу, як ти.

— Ми росли, діти наші множилися, всі одного духа, та війна багато їх поклала в сиру землю, а всі, що лишилися, яких ми вігодували і що їх Франко навчив, зробили одну коменду українську, а коменда, каже, має бути Україна. Хто цього часу в нас не видів, тому Бог, видко, ласки не вділив.

— Внуки пішли, а я ще і внуку відправив, аби в шпиталях ходила за хорими. Ані одно не вернуло. Стара здуріла, мене лихословила, Україну проклинала. Ходив ти, каже, ціле жите по вічах тай діти заказив тай пустив їх стрімголов. А діти нібіто нічого не кажуть, обминають, що я кости їх дітей порозкидав по всему світу.

— Я вже був і злагодився йти за внуками, та Поляки ймили на граници, та притащили до дому. Довгі роки сидів я поза вуглами хати та не смів до неї ввійти їсти; зробив собі постіль між худобою, та там перебував і літо і зиму. Я оглух, осліп, їсти не єв, хиба барабольку і трохи води. Так мене світ минав і мої діти.

— Та найгірші ті наші що пішли на службу. Бо як приходить польський жандар, та гонит сина на форшпан, то я беру батіг і сідаю, абим лиш знав, куди їхати.

— А що, старий, де ваша Україна, а кілько моргів поля ти хотів від пана, а яким міністром мав бути твій внук?

— Глухий, кажу, не чую нічо. — То вожу, або дівки з ними, або вулицями сміє закіскую і роблю службу. Але ті наші, що пішли на чужу службу, ніби від мене відвертаються, ніби не пізнають, ходят сараки, як песики, що їх газда пустив у чисте поле. — Але одна молода професорка таки мене пізнала. Не плаче, не заводить. — Діду Грицю, що буду робити, мій преложоний хоче, абим пристала на єго віру. — Небого, кажу, не йди до них в гості, як вони твоєю вірою гидують, сиди в свої хаті, та їж чорний хліб.

— — — — —

— А до вас тепер я маю велику просьбу. Чи я такий здоровий буду довго, чи коротко, бо я відродився... Але як умру, то зараз приїдьте до мене, бо боюси, що як вже буде по мині, то мої діти пообдирають стіни, та Шевченка, та Франка, та всіх наших, вони повидають на під. Вони їм діти помордували, вони на них дивитися не годні, а як я вже буду лежати в деревиці, то запитайте при людях моїх дітей, чи вони мої ці образи будуть в хаті так шинувати як я, чи пообертают лицем до стіни, аби приподобатися

екзекуторам та жандарам. Цей малий внук, вінби ще пош淫ував моїх приятелів, але де йому ще до сили.

— То як мої діти не скотілиби пош淫увати моїх святих, то купіт шкірену шкатулу та покладьте їх мені на груди. Кажут, що шкіра не гніє віками. — Та ще одну просьбу маю. Лишаю букату поля, на кого вже ви тепер скажете, аби, як будуть згортати кістки наших стрільців у купи, то аби і за мене хто там згорнув кілька лопат. Але високо, бо на тих костях зацвіте наша земля. А до похорону я маю все злагоджене, ані одного цвяха дітям не треба постарати.

*

На другий день ранісенько прийшов післанець, що дід Гриць, як я відіхав, казав собі малому внуці заграти на сопілку, напився молока, жартував їдко зі своєю бабою, убрався в білу сорочку, засвітив свічку в руках, ляг на постіль і зараз сконав.

Накладом Видавництва „Громада“

вийшли до цеї пори слідуючі книжки:

	Зол.
1. Календар „Громада“ на р. 1923 . . .	0·30
2. Лесь Мартович. Не-читальник . . .	0·60
3. Лесь Мартович. Хитрий Панько . . .	0·60
4. Лесь Мартович. Стрибожий дарунок .	0·60
5. Лесь Мартович. Оповідання (повне вид.)	1·50
6. Гр. Наш. Селянство і соціалізм . .	0·10
7. Календар „Громада“ на р. 1924 . .	0·80
8. К. Коберський. Українське народництво по обох боках Збруча	1·95
9. І. Шимонович. Зелений Клин . . .	0·80
10. В. Дорошенко. Іван Франко . . .	0·40
11. Календар „Громада“ на р. 1926 . .	1·80
12. Василь Стефаник. Земля	3·00

2000470

700 =

2.000.470

Иванов Семен

Семен Иванов